

Kuidas võeti Kremlis vastu otsus ühise küüditamisoperatsiooni läbiviimiseks Balti liiduvabariikides 1949. aasta kevadel?

Nikolai Karotamme ülestähendus kohtumisest Jossif Staliniga 18. jaanuaril 1949

Meelis Saueauk, Tõnu Tannberg

Märtsiküüditamise algatajana on NSV Liidu Ministrite Nõukogu 29. jaanuari 1949 otsuses nimetatud Leedu, Läti ja Eestimaa kommunistlike (bolševistlike) parteide keskkomiteesid ning Leedu, Läti ja Eesti NSV-de ministrite nõukogusid.¹ Ülimalt tõenäosusega selliseid kollektiivseid algatusi liiduvabariikide valitsustes ega keskkomiteedes siiski ei arutatud ja Moskvasse ei esitatud, vaid massiküüditamise läbiviimine otsustati kitsas ringis NSV Liidu kõrgema juhtkonna seas Moskvas. Harukordse materjalina märtsiküüditamise otsuse langetamise kohta, sh. liiduvabariikide parteijuhtidelt formaalse algatuse saamise kohta, on olemas Karotamme märkmed tema ning ta Läti ja Leedu kolleegide visiidist selles küsimuses Jossif Staliniga ja Nõukogude Liidu juhtkonna juurde Kremlisse 1949. aasta jaanuaris.

Karotamm oli varem Kremlis Stalini kabi-

netis käinud ainult 1944. aastal,² lisaks olid nad kohtunud parteilistel või riiklikel suurriistustel Moskvas: demonstratsioonide ja paraadide ajal, vastuvõttudel, NSVL Ülemnõukogu istungitel jne.³ Seega oli Karotamme jaoks Stalini juurde kutsumine küllaltki erakordne sündmus. Ta saabus Moskvasse 1949. aasta jaanuaris, et arutada kolhooside rajamist, ja ta oli kutsutud ka 21. jaanuaril Suures Teatris peetud Lenini 25. surma-aastapäeva mälestusistungile. Samal ajal olid Moskvasse kutsutud ka Leedu K(b)P KK esimene sekretär Antanas Sniečkus ja Läti K(b)P KK esimene sekretär Jānis Kalnberziņš.

Moskvas allkirjastas Karotamm 15. jaanuaril ÜK(b)P KK sekretärile Georgi Malenkovile ja teistele õiendi Eesti NSV kolhoseerimise kohta, milles ta viimase punktina tegi ÜK(b)P Keskkomiteele ettepaneku „kulakute, nende perede ja mõnede

¹ NSVL MN 29. jaanuari 1949 otsus nr. 390-138ss „Kulakute ja nende perekondade, illegaalselt elavate, relvastatud kokkupõrgete ajal tapetud ja süüdimõistetud bandiitide ning natsionalistide perekondade, vastupanutegevust jätkavate legaliseeritud bandiitide ja nende perekondade, samuti repressseeritud bandiitide abistajate perekondade Leedu, Läti ning Eesti territooriumilt väljasaatmise kohta”. – E. Andresen jt. (toim.) Eestlaste küüditamine: mineviku varjud tänases päevas: artiklid ja elulood. Tartu, 2004, lk. 181.

² 1944. aasta augustis oli N. Karotamm koos sama seltskonnaga, s. t. Balti liiduvabariikide parteijuhtidega J. Stalini jutul, et paika panna eelseisvad piirimuudatused ning vallutusjärgne sovetiseerimisprogramm Baltikumis. Mainimist väärib, et tollal ei olnud N. Karotamm veel ametlikult EK(b)P KK esimene sekretär, selleks sai ta alles sama aasta septembris. Vt. lähemalt: T. Tannberg. Politika Moskvy v respublikax Baltij v poslevoennye gody (1944–1956). Moskva, 2010, lk. 43–44.

³ Karotamme märkmed Stalinist, dateerimata (1945–1948?), ERAF, f. 9607, n. 1, s. 86.

Nõukogude võimule vaenulike elementide (kokku 18–20 000 inimest) väljasaatmiseks” Eesti NSV-st ning nende vara üleandmiseks kolhoosidele. Karotamm jättis selles asjas lõpliku otsustuse tegemise siiski Nõukogude juhtkonnale ja pakkus veel alternatiivvariantina, kui kulakute väljasaatmise küsimust ei otsustata lähemal ajal „positiivselt”, siis rakendada nende suhtes passirežiimi piiranguid, elamiskeeldu teatud piirkondades jne.⁴

17. jaanuaril valmis Karotammel aga juba uus kiri Stalinile kui NSVL Ministrite Nõukogu esimehele, kus olid muud variandid kõrvale jäetud ning taotleti ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu luba kulakute väljasaatmiseks. Kirjas oli öeldud:

„Kulaku suhtes me oleme senini viinud läbi tema piiramise ja väljatõrjumise poliitikat. On tulnud aeg teha pööre selles poliitikas ja likvideerida kulaklus kui klass Eesti NSV-s, saates kulakud ja nende perekonnad, samuti saksa okupantide käsilaste perekonnad vabariigi piiridest välja. See väljasaatmine tuleb hoolikalt ette valmistada ja viia läbi veel enne 1949. a. kevadkülvit. Väga oluline on, et see üritus viidaks läbi üheaegselt Eesti, Läti ja Leedu NSV-s.”⁵

Mis sundis Karotamme oma seisukohti korrigeerima ning kasutama Stalini ammust tsitaati kulakluse kui klassi likvideerimisest? Karotamm on ise tunnistanud, et tegi ettepaneku kulakute väljasaatmiseks pärast kulakluse küsimuse arutamist ÜK(b)P Keskkomitees.⁶ See võibki seletada Karotamme meele muutust. Tõenäoliselt ei olnud Karotamm Moskvast veel selle ajani enda ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe Arnold Veimeri 1948. a. oktoobris esitatud ettepanekutele kulakute ümberpaigutamiseks Eesti piires Stalinilt vastust saanud. Nüüd aga veendi

teda kohapeal (tõenäoliselt Malenkovi enda või tema alluvate poolt) esitama Stalinile ettepanek „kulakluse kui klassi likvideerimiseks” traditsioonilisel stalinistlikul viisil, s. t. kulakute represseerimise teel.

18. jaanuaril kell 22.05 sisenesid Läti, Eesti ja Leedu parteijuhid Karotamm, Sniečkus ja Kalnbērziņš Stalini kabinetti, kus peale tema viibisid ka NSV Liidu juhtkonna, ÜK(b)P KK Poliitbüroo liikmed Georgi Malenkov, Lavrenti Beria, Vjatšeslav Molotov, Aleksei Kossõgin, Anastass Mikojan ja Nikolai Voznessenski.⁷ Poliitbüroo liikmetest puudusid seega Kliment Vorosilov, Nikolai Bulganin, Lazar Kaganovitš, Andrei Andrejev ja Nikita Hruštšov. Vestlus Stalini juures näis Karotamme üleskirjutuse järgi olevat toimunud küllalt „seltsimehelikus”, mitteformaalses vormis. Karotamm kinnitab, et kulakute väljasaatmise ettepaneku tegi Stalinile tema. Kahjuks ei ole Karotamm ära toonud, kas ja milliseid ettepanekuid tegid deporteerimiseks Leedu ja Läti parteijuhid. Selgub vaid, et küüditamine oli kõigi kolme parteijuhi seisukoht. Sealjuures räägiti ainult kulakute, aga mitte teiste vaenlaskategooriate väljasaatmisest. Karotamm märkis, et just tema rõhutas Stalinile, et kulakute vara tuleb anda tasuta kolhoosidele. Oluline on ka, et Stalin tegi kulakluse väljasaatmise küsimuste ettevalmistamise ülesandeks julgeolekumarssal Lavrenti Beriale ning põllumajanduse küsimused Malenkovile. Siit nähtub, et need Baltimaade sovetiseerimise juhtfiguurid tegutsesid juba jaanuaris 1949 Stalini lähikonnas esimeses võimuešelonis, kuigi ametlikult pidi julgeolekuorganeid kureerima veel ÜK(b)P KK sekretär Aleksei Kuznetsov. Märkmete järgi puudutas Stalin ka rajoneerimise küsimust (üleskirjutuses see puudub).

⁴ Spravka o sostojanii i očerednyx zadačax stroitelštva kolhozov v Èstonskoj SSR, 15.01.1949. ERAF, f. 1, n. 14, s. 66, lk. 1–6.

⁵ „Kolhooside loomise käigust ENSV-s”. EK(b)P Keskkomitee esimese sekretäri ettekanne NSVL Ministrite Nõukogu esimehele J. V. Stalinile, 17.01.1949. – E. Laasi jt. (koost.). Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1978, lk. 489–494, 492.

⁶ M. Arold (koost.). Märtsivapustused. Tartu, 1995, lk. 61.

⁷ A. Tšernobaev (red.). Na prieme u Stalina. Tetradi (žurnaly) zapisei lits, prinjatyh I. V. Staliny (1924–1953 gg.). Spravochnik. Moskva, 2008, lk. 515. Karotamme asemel on publikatsioonis ekslikult nimi I. T. Norotamm, keda on tähestikulises registris nimetatud ekslikult Leedu poliitikategelaseks.

Siinkohal tasub taustategurina arvestada ka võimuvõitlust Kremli võimuladvikus, mille põhisisuks oli juba alates 1946. aastast ühelt poolt nn. Leningradi grupeeringu (Andrei Ždanov, Aleksei Kuznetsov, Andrei Voznessenski jt.) ning teiselt poolt Georgi Malenkovi ja Lavrenti Beria erineva edukusega kulgenud omavaheline konkureerimine võtmepositsioonide pärast J. Stalini lähikonnas. 1949. aasta alguseks oli see jõudnud otsustavasse faasi, mis lõppkokkuvõttes sai saatuslikuks nimetatud Leningradi grupeeringule. L. Beria ja G. Malenkov, kelle J. Stalin tegi vastutavaks kolmes Balti liiduvabariigis ees seisva küüditamisaktsiooni ettevalmistamisel, tegelesid samal ajal ka väga aktiivselt oma konkurentide võimupositsioonide tasalülitamisega. Just 1949. aasta jaanuaris alustasid nad oma konkurentide otsustavat ründamist, fabritseerisid „Leningradi süüasja”, mis kulmineerus lõpuks Leningradiga seotud Kremli kõrgemasse võimuladvikusse kuuluvate tegelaste füüsilise hävitamisega (A. Kuznetsov, A. Voznessenski jt.) ning laiemalt Neevalinna taustaga parteijuhtide represseerimisega üle terve NSV Liidu.⁸ Sama aeg sai saatuslikuks ka Vjatšeslav Molotovile, kelle „personaalküsimusega” 1949. aasta jaanuaris tegeles J. Stalin isiklikult. Kevadel kaotas V. Molotov välisministri ametikoha ning edaspidi teda enam olulisemate küsimuste otsustamise juurde ei lastud.

N. Karotamme ülestähendus kohtumisest J. Staliniga ei ole oluline allikas mitte ainult 1949. aasta märtsiküüditamist silmas pidades, vaid ka hilisstalinistliku Eesti NSV kultuuripoliitika toimetehhanismide mõistmisel. Karotamme üleskirjutus 18. jaanuarist 1949. aastal annab meile kätte võtme mõistmaks, miks sai Hans Leberechti üks Eesti NSV esikirjanikke – tollase

Nõukogude liiduvabariigi visiitkaart. Tähelepanuväärne seik selle kohtumise juures oli tõsiasi, et J. Stalin N. Karotamme sõnul vähemalt „2 korda kiitis Hans Leberechti” ja tõstis esile tema head kirjutamisoskust. N. Karotamme jaoks oli teisejärgulise kirjniku mainimine sellises kontekstis kindlasti ootamatu, eriti seetõttu, et 1948. aasta kirjastuse Ilukirjandus ja Kunst romaanivõistluse žürii (P. Viiding, P. Rummo, F. Kõlli, E. Männik) oli ju Leberechti käsikirja⁹ jätanud auhinnata ja esimesele kohale pannud hoopis Osvald Toominga romaani „Ainus võimalus”. Žürii ühe liikme, Paul Rummo sõnul oleks Leberechti tulemus olnud parem, kui „teose põhiliselt õige ideearendusega oleks seltsinud kunstilise kujunduse suurem oskus ja, mis siinkohal oluline, faktilise pisimaterjali põhjalikum tundmine”.¹⁰ Seega oli žürii arvates tegemist kirjanduslikus mõttes nõrga teosega.

Stalin kindlasti ei olnud romaanivõistluse üksikasjadest teadlik, tema mõtles Eesti küla ees ootava murrangu – massilise kollektiviseerimise – ideoloogilisele põhjendamisele ning selleks oli H. Leberechti teos igati sobilik. Karotamm küll mainis kohtumisel Mart Raua poemi „Maa kasvab”, kuid see kindlasti Kremli peremeest ei kõnetanud. Karotamme jaoks oli „suure juhi” kiidulaul H. Leberechti aadressil loomulikult tegevussuuniseks. Eestisse tagasi jõudes lasi ta kohe uue žürii kokku panna (J. Semper, D. Rudnev, L. Rimmelgas, P. Kuusberg, O. Urgart), kes häbimärgistas eelmist žüriid, kelle liikmed „teose hindamisel ei lähtunud parteilisest, vaid formalistliku estetismi seisukohalt”. Uus žürii tühistas eelmise otsuse ning loomulikult määras esimese preemia teosele „Valgus Koordis”, teise preemia väärilist tööd ei leitud ning esialgne võitja – Oskar

⁸ Vt. „Leningradi süüasja” kohta ja võimuvõitlusest sõjajärgses NSV Liidus lähemalt: Y. Gorlitzki, O. Khlevniuk. Gold Peace. Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953. Oxford, 2004; A. Danilov, A. Pyžnikov. Roždenie sverxderžavy. SSSR v pervye poslevoennye gody. Moskva, 2001; E. Zubkova. Poslevoennoe socetskoe obščestvo. Politika i posledovatel`nost` 1945–1953 gg. Moskva, 1999; R. Pixoja. Moskva. Kreml`. Vlast`. Sorok let posle vojny 1945–1985, 2007.

⁹ H. Leberechti esitas oma jutustuse „Valgus Koordis” venekeelse käsikirja romaanivõistlusele, kuhu võis esitada vaid seni ilmunud kirjatöid. Tema teos oli aga põhiosas juba ajakirjas Zvezda ilmunud.

¹⁰ R. Rummo. Romaanivõistluse ülevaade. – Sirp ja Vasar, 11.XII.1948.

Tooming – pärjati kolmanda preemiaga.¹¹ Väga operatiivselt anti välja kolhoosielu ülistav kirjanduskogumik, kus üllitati katkendid Leberechti jutustusest ning ka Raua poeem.¹² Leberechti käsikirja tõlkis kiirkorras eesti keelde Lembit Remmelgas, raamatuna ilmus teos juba 1949. aasta kevadel kui mõnitus tuhandetele Siberisse küüditatutele. Sama aasta sügisel aga anti teosele kui „silmapaistvale näitele nõukogude ideoloogia ja sotsialistliku realismi sünteesist” Stalini preemia.¹³

Kirjeldatud sündmustiku konteksti mõistmiseks on sobilik meenutada, et Eesti NSV siseselt oli tegemist ajaga, mil hoogustus võitlus „kodanliku natsionalismi” vastu ning

teravnes võimuvõitlus Eesti NSV juhtkonnas, mis tipnes 1950. aasta märtsipleenumiga ning Nikolai Karotamme kõrvaldamisega.

Balti liiduvabariikide parteijuhtide audients kestis kokku umbes 45 minutit ja nad lahkusid koos kell 22.50. Hiljem ühinesid kabinetis olnud seltskonnaga ka Nikolai Bulganin ning Kliment Vorosilov. Külalised lahkusid Stalini juurest 20 minutit pärast keskööd. Umbes 100 000 leedulase, lätlase ja eestlase saatus oli sellega otsustatud. Hans Leberecht aga ei pruukinud üldse teada saada, miks ja kuidas järsku tema esialgu kõrvale tõrjutud teos ootamatult tähelepanu keskmesse tõsteti ja temast endast üleöö kuulul kirjanik sai.

N. Karotamme üleskirjutus kohtumisest J. Staliniga Kremliis 18. jaanuaril 1949¹⁴

[– – –] Kell 21.15 helistas s[eltsimees] Suhhanov¹⁵, et 3 KK sekretäri (Balti) kell 21.45 oleksid s[eltsimees] Poskrebõševi¹⁶ juures. Läksime (Kalnb[ērziņš]¹⁷ ja mina [Karotamm]) sinna. Õigel ajal. Seal tuli s[eltsimees] Malenkov meie juurde ja andis nõu, et s[eltsimees] St[alini] juures ainult põhiküsimusi puudutada (kulak, mehhaniseerimine). Muud asjad lahendame juba siis. 4–5 min[uti pärast] tuli s[eltsimees] Snečkus.¹⁸

Täpselt kell 22.05 astusime s[eltsimees] St[alini] kabinetti. Vasemal seina ääres oleva laua ümber istusid s[eltsimehed] St[alin], Molotov, Kossõgin, Malenkov, Beria, Mikojan, Voznessenski.

Teretasime kõiki kättpidi. Istusime laua äärde. S[eltsimees] St[alin] küsis, „no mis küsimused teil on?” Algul rääkis Kalnberzinš. Siis mina ja siis Snečkus.

Mina toonitasin 3 küsimust: kollektivis[eerimise] tempode kõvend[amine] ja kulakluse kui kl[assi] likvid[eerimine]; p[õllu]maj[anduse] tehnilise baasi kõvend[amine]; kolh[ooside] kaadrite ettev[almistamine].

Kui ma rääkima hakkasin, siis ütles s[eltsimees] Stalin: „*А вы поправились!* [Aga te olete terveks saanud!]” Mina vastasin, et „*Это хорошо, тогда можно наибольше работать!* [See on hea, siis saab rohkem töötada!]”. St[alin] ise muigas selle juures.

Kulakluse küsimuse juures peatusime kõige kauem. Algul ütles s[eltsimees] St[alin], et kollektiviseerimise % on teil väike, et kas mitte vara ei ole kulaklust likvid[eeri]da, et kui oleks 30–40%.

¹¹ S. Olesk. Tõdede vankuval müüril. Artikleid ajast ja luulest. Tartu, 2002, lk. 78–79.

¹² P. Rummo (koost.). Uued sihid. Koguteos. Tallinn, 1949.

¹³ R. Veidemann. Eesti-vene kirjandusliku kommunikatsiooni kurioosum: Hans Leberechti jutustus „Valgus Koordis” (1948–1949). L. Pild (toim.). – Blokovskij sbornik XVIII. Rossia i Estonia XX veke: dialog kul’ tur. Tartu, lk. 304–305. Vene keele vahendusel tõlgiti „Valgus Koordis” 23 keelde, see teos oli kuni 1960. aastate keskpaigani kõige tõlgitud Eesti NSV kirjandusteos.

¹⁴ N. Karotamme üleskirjutus kohtumisest J. Staliniga Kremliis on kirja pandud vahetult pärast kohtumist. Lugemise hõlbustamiseks on tekstis nurksulgudes avatud lühendid ning lisatud ka venekeelsete lausete ja fraaside tõlked ja lühikommentaariid.

¹⁵ Ilmselt on mõeldud Georgi Malenkovi abi Dmitri Suhhanovit.

¹⁶ Stalini sekretär ja ÜK(b)P KK erisektori juhataja Aleksandr Poskrebõšev.

¹⁷ Läti K(b)P KK esimene sekretär Jānis Kalnbērziņš.

¹⁸ Leedu K(b)P KK esimene sekretär Antanas Sniečkus.

Mõttevahetuse ajal kontrollis ta paar korda, kas meil see on ikka kindel arvamine või räägime niisama „*для нас тут [meie jaoks siin]*”, nagu ta ütles. Toonitasime, et see on ikka meie arvamine. Ma lisasin juurde, et [EK(b)P] KK büroos oli ka arvamisi, et võiks esialgu kõige vaenulikumad kul[aklikud] ollused välja saata. Kuid – see ei lahendaks küsimust. Viimaks ütles St[alin], et – saadame nad välja. Kuid seda on vaja teha kiiresti, et see asi küla ei närveeriks mitte kaua aega.

Mehhaniseerimise asjus ta küsis kuip[alju] traktoreid on vaja. Ma ütlesin, et 550 1949. aastal. Ühes kõigi muude masinatega. Eriti toonitas s[eltsimees] Stalin, et koos traktoritega on vaja anda peksumasinaid, sest peksta on vaja kiirel ajal. „*Тракторы дадим! Дадим!* [Traktorid anname! Anname!]” ütles ta lõpuks.

Siis juhtis s[eltsimees] St[alin] tähelepanu melioratsiooni erilisele tähtsusele Eestis, Lätis ja vast ka Leedus. Ma rääkisin, et Eestis on 680 000 [ha] ülesharitavaid soomaid, neist 350 000 ha on osalt juba varustatud kraavidega, et see annab aastas 500 000 tn rukist või 35 000 [?]. Kuid selleks on vaja tehnikat. Ekskavaatoreid jne. St[alin] käskis koostada melioratsiooni plaani „*по этапам [etappide kaupa]*” ja esitada.

St[alin] 2 korda kiitis Hans Leberechti, jutustust „*Звезда*”-s. See inimene oskab näha! Oskab kirjutada! Küsis kas ta eesti keelt oskab, kas eesti keeles kirjutab jne. Vastasin, et ta eesti keeles ei kirjuta. Aga küllap ta sellegi ära õpib. Siis küsis ta, kas teil on ilmunud nüüd kirjanduslikke teoseid kolhooside kohta. Rääkisin M[art] Raua „*Maa kasvab*”-st.

Siis küsis, kas haritlaskond pöördub nõuk[ogude] võimu poole. Vastasime, et pöördub. Veel mitte küll kõik aga põhihulgad kindlasti.

Arutasime ka linakasv[atuse] küsimust. S[eltsimees] Mikojan tõstis üles küsimuse, et linakasv[atuse] ei edene Baltimaadel. Vastasin, et ENSV p[õllu]majandus viimase 30–40 aasta jooksul on linakasvatusest loobunud ja üle läinud karjakasvatusele, et linast ei peeta lugu kui tuluallikast. St[alin] ütles: „*Конечно, народ ведь умный. Он же видит, что является доходным.* [Muidugi, rahvas on ju tark. Ta ju näeb, mis sisse toob.]”. Siis toonitasime seda, et on vaja linakasvatajaile senisest palju soodsamad tingimused linamüügiks luua ja linatöötlemist mehhaniseerida (vabrikud). St[alin] palus meil välja töötada oma ettepanekud selle kohta, et missugused tingimused oleks meie arvates kohased linakasv[atuse] edendamiseks ja siis vaatame.

Siis oli veel juttu sellest, et likvideeritava kulakluse varandus tuleb tasuta kolhoosidele anda (ma toonitasin seda). St[alin] ütles, et see on õigus: „*Надо и крестьянство впутать в это дело против кулака!* [On vaja ka talurahvas sisse mässida sellesse kulakute vastasesse asja!]” Seda mõtet kordas ta kaks korda.

Jutu lõpuks tegi s[eltsimees] St[alin] s[eltsimees] Malenkovile ülesandeks kõik põllumajandusse puutuvad küsimused lahendada. S[eltsimees] Beriale tegi ta ülesandeks kulakluse väljasaatmise küsimused lahendada, ette valmistada МГБ ja МВД¹⁹-ga.

Jätsime kättpidi head aega ja tulime ära.

Üleskirjutatud ööl vastu 19.01.1949 Moskvast ENSV MN esinduses kell 2.30

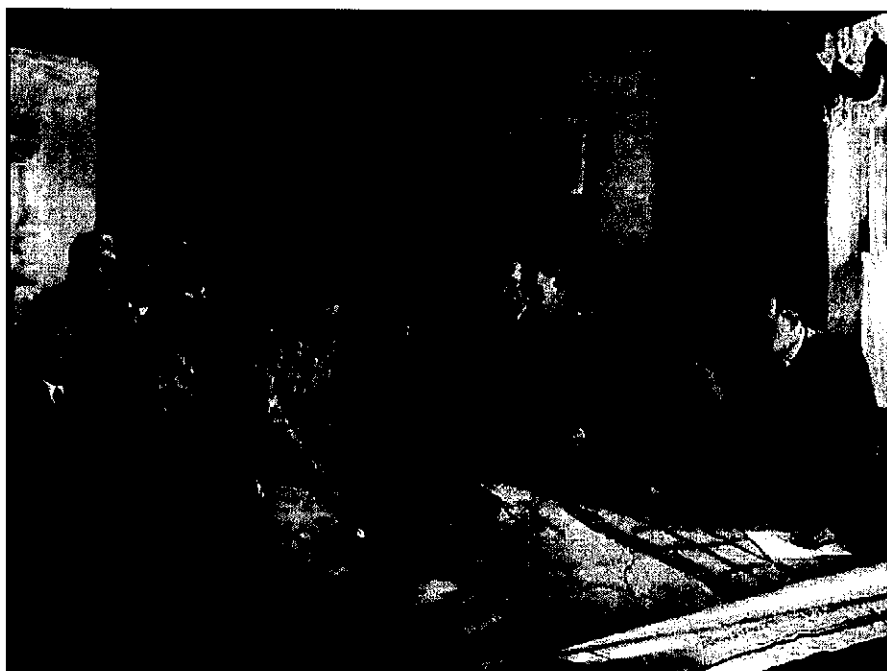
N. Karotamm

Allikas: Käsikiri, ERAF, f. 9607, n. 1, s. 302, l. 1–3.

Publikatsioon on ette valmistatud sihtfinantseeritava teema „Eesti Külma sõja ajastul” ja ETF-i grandi nr. 9135 „Parteiline nomenklatuurisüsteem Eesti NSV-s: väljakujunemine, funktsioneerimine ja toimemehhanismid ühiskonnas” raames.

¹⁹ Riikliku julgeoleku ministeerium ja siseministeerium.

Kaks versiooni ühest maalist: Rahva õnneks. ÜK(b)P Poliitbüroo istung. Kunstnik Dmitri Nalbadjan, 1949. Alumisel pildil on retušeeritud välja Lavrenti Beria, kes 1953. aastal maha lasti. Maal on selles mõttes huvitav, et seda on eksponeeritud mõlemal kujul.

Meelis Saueauk

(1971), *PhD*, vanemteadur, Eesti Mälu Instituut, Madara 14, 10162 Tallinn, meelis.saueauk@mnemosyne.ee

Tõnu Tannberg

(1961), *PhD*, Tartu Ülikooli Eesti lähiajaloo professor, TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut, Lossi 3, 51003 Tartu, tonu.tannberg@ra.ee

filled with adventure, at times shrouded in mystery. Säre was arrested immediately at the beginning of the German occupation on 3 September 1941. Shortly thereafter he was taken to Germany. In 1943, Säre testified as a witness against his accomplice Leo Looring in the trial dealing with the murder of Paul Eltermann (Martõnov). This murder was approved by the Comintern and was committed by the Estonian communists Leo Looring, Karl Säre and August Vakepea in Copenhagen in 1936, and the traces of the murder were eliminated in an appalling way. After the trial in the spring of 1943, traces of ECP Central Committee First Secretary Karl Säre disappeared. After the war, it was found out from the Danish communist Aksel Larsen that Säre was interned at the Sachsenhausen concentration camp.

Various kinds of speculations followed thereafter, yet his actual fate remained unclear. Säre was said to have been sighted in Holland, Latin America and the USA. Säre was a taboo topic in post-war Estonia. It was not until the VIII ECP Plenum in 1950 that Säre was declared a traitor. It appears that the main problem for the Soviet organs of power was nevertheless not Säre's traitorousness but rather his disappearance. That was frightening because the ECP Central Committee First Secretary knew too much.

It was not until October of 2013 that the truth concerning his fate came to light. In the autumn of that year, a three-member research group of historians was in Bad Arolsen, Germany at the International Search Centre (ITS). The group consisted of Estonian Institute of Historical Memory research fellows Eli Pilve and Argo Kuusik, and Viljar Valder, who at that time was the director of the University of Tartu Museum of History Observation Tower. The ITS began operating under the aegis of the Red Cross after the war and helped people to find relatives who had been lost in the war. All of the surviving archival material concerning the Third Reich's concentration camps located in the Western Zone was soon gathered into its repositories. Its archival collections were closed to researchers until 2008 in connection with the protection of the privacy of personal data. By now, the material accumulated in the ITS is accessible to researchers. The computers in the reading room of the ITS are connected to a central server, where all digitised documentation is uploaded. The search engine functions on the phonetic principle. When searching for the name Lüüs, for instance, it provides all similar forms like Lues, Lüüz, Luhs, etc.

Karl Säre's name was entered in the search engine just in case. His Neuengamme concentration camp file appeared on the screen, which indicated the time and place of his death: 14 March 1945 at 4:20 in the morning in Neuengamme concentration camp. Weakness of the heart muscle is marked as the cause of death. Karl Säre's prison file contains his camp reception form, on which "nach Ngm" (in other words, to Neuengamme) is written by hand in red. The form

was printed in April of 1943. Considering the fact that Säre's appearance at the trial held in Copenhagen dealing with the murder of Paul Eltermann ended in March of 1943, there is reason to believe that the German authorities simply placed him in the concentration camp nearest to Copenhagen in the following month. The terms "weakness of the heart muscle" and "general bodily weakness" are euphemisms of Nazi bureaucratic jargon that are marked in the paperwork of concentration camps in most cases as the cause of death of prisoners. It can but does not necessarily mean the actual cause of death. At the same time, Karl Säre had heart problems in his youth already. A sentence he had written concerning the condition of his health dates from the 1920's: "As far as my heart is concerned, I have to keep myself calm. A trifling irritation can mean death for me. That is why I can agree to take up any position but not in the GPU (ERAF, f.24, n.2, s.2402, pp.12–13. Karl Säre's letter in the ECP Central Committee Russia Bureau).

Through communication with the research employees at the Neuengamme Concentration Camp Memorial Museum, a copy from the Neuengamme concentration camp book of death notices was successfully obtained. There it is indicated that the Estonian prisoner no. 66148 named Karl Säre (born on 2 July 1903) died on 14 March 1945 at 14:20 due to weakness of the heart muscle. (Tottenachweis über Häftlinge vom 20.1.1945 bis 15.3.1945 Arciv KZ-Gedenskatte Neuengamme, Ng 4.4.1.6.)

Meelis Saueaok, Tõnu Tannberg. How Was the Decision Arrived at in the Kremlin to Carry Out a Joint Deportation Operation in the Baltic Republics of the Soviet Union in the Spring of 1949?

One of the integral components of the sovietisation process in the post-war years was various types of repression that culminated in March of 1949 with a deportation operation that was carried out simultaneously in all three Baltic republics of the USSR. The final decision to carry out this deportation operation was made in the Kremlin on 18 January 1949 at a meeting held between Jossif Stalin and his confidants, and the Party leaders of the Estonian, Latvian and Lithuanian SSR's. The notes of the meeting with J. Stalin written down by the Estonian SSR Party leader Nikolai Karotamm immediately after leaving the Kremlin provide rare source material of that meeting. These notes are published in full as an appendix of this article.

It comes to light from Karotamm's notes that the Lithuanian Communist Party Central Committee First Secretary Antanas Sniečkus and the Latvian Communist Party Central Committee First Secretary Jānis Kalnberziņš were also summoned to Stalin's office in the Kremlin along with Karotamm. Together they discussed the agricultural situation, measures for speeding up collectivisation and other questions. In addition to the boss, other members of the CPSU

CC Politburo were present in Stalin's office: Georgi Malenkov, Lavrenti Beria, Vyacheslav Molotov, Alexei Kosygin, Anastass Mikoyan and Nikolai Voznesenski. Members of the Politburo Kliment Voroshilov, Nikolai Bulganin, Lazar Kaganovich, Andrei Andreyev and Nikita Khrushchev were absent. At the end of the meeting, Stalin assigned Security Marshal L. Beria the task of preparing the deportation operation and CPSU CC Secretary G. Malenkov the task of resolving agricultural questions. The audience of the Party leaders from the Baltic republics lasted about 45 minutes in total (from 22:05 to 22:50).

N. Karotamm's notes on his meeting with J. Stalin are an important source not only in relation to the deportation of March 1949 but also for comprehending the mechanisms by which cultural policy functioned in the late Stalinist Estonian SSR. Karotamm's notes from 18 January 1949 provide us with a key to understanding why Hans Leberecht became one of the Estonian SSR's top writers. A remarkable circumstance in this meeting was the fact that according to N. Karotamm, J. Stalin "praised Hans Leberecht at least twice" and pointed out the proficiency of his writing skill. After that meeting, H. Leberecht's story *Valgus Koordis* (Light in Koordi Village) was awarded first prize in an Estonian SSR novel competition at the demand of Karotamm. By 1949 it was hurriedly published as a separate book and in the novel was awarded the Stalin Prize as an "outstanding example of the synthesis of Soviet ideology and socialist realism".

Peeter Kaasik. The *Kotkas* (Eagle) Partisan Group

Somebody named Vassili Rusin reported to the Estonian Partisan Movement Headquarters (EPLS) in the autumn of 1944 and introduced himself as a Red Army lieutenant and the commander of a partisan group. According to the man's own words, he was taken prisoner near Mustvee in the summer of 1941 and sent to the prisoner of war camp in Viljandi. There he presented himself as a Ukrainian and was sent to perform farm labour, where he worked until 14 March 1944. Thereafter he escaped into the woods and organised the *Kotkas* Partisan Group. Rusin's story was recorded at the EPLS and it was added to the statistics of the partisan struggle. The group reportedly numbered 106 people in total, including 33 locals and 73 prisoners of war. The group killed 40 and took 70 "fascists" prisoner. Additionally, 15 automobiles, 5 large fuel reservoirs, 3 airplanes and a storehouse for foodstuffs were burned down.

It appears that there were certain reservations concerning the existence of such a partisan group from the beginning already and the historical literature of the Estonian SSR generally refrained from mentioning it in later years. That could have been the end of the matter, yet in March of 1975, Vassili Rusin, who at the time lived in the Chechen-Ingush ASSR, turned to the Estonian Communist Party Central Committee

(ECP CC) with a complaint to refute rumours to the effect that he had served in the Estonian Omakaitse (Home Guard) during the German occupation.

The Party commission of the ECP CC concluded the investigation of this question in July of 1976 and submitted the corresponding final conclusion. Rusin's membership in the Omakaitse was confirmed. It was also ascertained that no underground organisation had actually existed and that it was Rusin's fabrication.

Fortunately for Rusin, the Great Patriotic War had by that time acquired a cult status in the Soviet Union and casting a negative shadow on the "nationwide struggle" was not in the interests of those working in the field of ideology. For this reason it was decided to hush the matter up. Rusin did not escape entirely without punishment for submitting false information to the Party. On 28 June 1977, the CPSU Chechen-Ingush Oblast Committee issued a severe Party reprimand to Rusin along with the registration of his offence on his record card (a kind of probation for Party members).

In conclusion, the case of the *Kotkas* partisan group is a good example that Party documents concerning underground resistance during the Second World War should be related to with great suspicion. The lie named *Kotkas* partisan group would probably also have remained undiscovered if Rusin himself had not started directing attention to the matter 30 years later.

Estonian Film Archives. Viljandi Photographer Jaan Riet

CULTURAL HISTORY ARCHIVES

Vello Paatsi. The Diaries of Jõgever the Censor

Linguist, censor, journalist, lecturer and professor of Estonian at the University of Tartu Jaan Jõgever (1860–1924) has undeservedly gone largely unnoticed in Estonia's cultural history. This year, 6 November marks the 90th anniversary of his death. Alongside all the roles he has filled, Jõgever was also a chronicler of his era and has left us around 5200 pages of text in diary form from the years 1880–1924. In his diaries, Jõgever does not try to prove or explain anything or justify his actions. His notes simply provide a detailed picture of his personal life, work and the world of his thoughts without the slightest pose or effect. His diaries and notebooks (38 in total) are deposited in collection 52 at the Estonian Cultural History Archive. Excerpts from his diaries from the time when he worked in Tartu as a solo censor in 1892–1903 form the basis for this article. The diaries from the part of his life when he worked as a censor are comprised of about 1200 pages of text, in which he describes and characterises the events of that time, the editors of periodicals that he came in contact with, and others among his contemporaries.